

Wymiar ideacyjny Europejskiego Zielonego Ładu. Stare idee w nowych szatach?

Piotr Burgoński, *Cardinal Wyszyński University in Warsaw
(Warsaw, Poland)*

E-mail: p.burgonski@uksw.edu.pl

ORCID ID: 0000-0002-7526-6175

Streszczenie

Celem artykułu jest udzielenie odpowiedzi na pytanie, czy i w jakim zakresie ogłoszony w 2019 r. przez Komisję Europejską (KE) pakiet inicjatyw zwany *Europejskim Zielonym Ładem* (EZŁ) stanowi nowe podejście w stosunku do paradygmatów: mechanistycznego, zrównoważonego rozwoju i ekologicznego. Pierwsze dwa z nich stanowiły fundament ideacyjny wielu działań podjętych w przeszłości, w tym polityk Unii Europejskiej (UE), zaś ostatni ma charakter intelektualnej konstrukcji proponowanej do wcielenia w życie. Niniejsze badanie zostało skoncentrowane na wymiarze ideacyjnym i polegało na porównaniu EZŁ ze wspomnianymi paradygmatami w czterech aspektach: a) w sposobie rozumienia relacji człowieka z przyrodą, b) w sposobie ujmowania rozwoju cywilizacyjnego, c) w stosunku do wiedzy, nauki i techniki oraz d) w przyjętej aksjologii. W badaniu wykorzystano literaturę przedmiotu i 27 dokumentów UE z lat 2019–2022 tworzących EZŁ, które badano metodą jakościowej analizy zawartości. Badanie pokazało, że we wszystkich analizowanych wymiarach EZŁ nastąpiła zmiana, przy czym najmniej podatne na nią są obszary, w których rolę odgrywają interesy materialne.

Słowa kluczowe: Unia Europejska, UE, Europejski Zielony Ład, paradygmat, idee, polityki UE, zrównoważony rozwój, ekologia, człowiek.

The ideational dimension of the European Green Deal. Old ideas being repackaged?

Abstract

The aim of this article is to answer the question of whether, and if so to what extent, the package of initiatives announced by the European Commission in 2019, called the *European Green Deal* (EGD), represents a new approach to the mechanistic, sustainability and environmental paradigms.

The former two paradigms have provided the ideological foundations for many past actions, including European Union policies, while the latter one is in its nature an intellectual construct proposed for enactment. This study is focused on the ideational dimension and consisted of comparing the EGD with the aforementioned paradigms in four aspects: a) the way it understands human's relationship with nature, b) the way it views civilisational development, c) its attitude towards knowledge, science and technology, and d) in the axiology adopted. The study is based on the literature on the subject and the 27 EU documents from 2019–2022 constituting the EGD, which were examined using a qualitative content analysis method. The study demonstrated that there has been a change in all analysed aspects of the EGD, with the areas where material interests play a role being the least susceptible to it.

Keywords: European Union, EU, European Green Deal, paradigm, ideas, EU policies, ecology, human.

Pod koniec 2019 roku Komisja Europejska (KE) ogłosiła pakiet inicjatyw zwany *Europejskim Zielonym Ładem* (EZŁ), którego celem jest transformacja gospodarki i społeczeństw Unii Europejskiej (UE). W komunikacie KE z dnia 11 grudnia 2019 roku COM(2019)640 final, zapowiadającym tę inicjatywę, stwierdzono, że EZŁ stanowi nową strategię wzrostu i oznacza przestawienie społeczeństwa i gospodarki na nowe tory (European Commission 2019: s. 2). Z tych słów można wnioskować, że w przypadku EZŁ nie mamy do czynienia z podejściem ewolucyjnym, ale z zasadniczą zmianą. Chęć zweryfikowania i skonkretyzowania deklaracji autorów EZŁ na temat jego przełomowego charakteru stanowi motyw przewodni zaprezentowanych tutaj badań. Celem niniejszego artykułu jest zweryfikowanie tej deklaracji, czyli udzielenie odpowiedzi na pytanie: czy i w jakim zakresie EZŁ stanowi nowy kierunek w polityce UE? Punktami odniesienia w badaniu tej innowacyjnej inicjatywy są trzy sposoby myślenia o człowieku, środowisku naturalnym, społeczeństwie i gospodarce. Są to: paradygmat mechanistyczny, zrównoważonego rozwoju i ekologiczny.

Cel artykułu zostanie zrealizowany poprzez odpowiedzi na następujące pytania badawcze:

- 1) czy i w jakim zakresie EZŁ stanowi zmianę w stosunku do dominującego w erze nowoczesności myślenia mechanistycznego, które, jak się powszechnie uważa, doprowadziło do obecnych problemów z klimatem i środowiskiem?
- 2) czy i w jakim zakresie EZŁ stanowi zmianę w stosunku do paradygmatu zrównoważonego rozwoju, który do tej pory dominował w polityce UE?
- 3) czy i w jakim zakresie EZŁ jest zbliżony do paradygmatu ekologicznego, który stanowi propozycję radykalnych zmian w zakresie relacji między środowiskiem naturalnym, społeczeństwem i gospodarką?

Głównym problemem badawczym w niniejszym badaniu będzie odnalezienie różnic w inicjatywie Europejskiego Zielonego Ładu w odniesieniu do paradygmatu mechanistycznego, zrównoważonego rozwoju i ekologicznego, skupiając się na poszukiwaniach w wymiarze ideacyjnym, w celu uchwycenia fundamentalnej zmiany. Badania będą koncentrowały się na ideach odnoszących się do samej natury problemów, których EZŁ

i wspomniane paradygmaty dotyczą. Porównanie idei stanowiących podstawę paradygmatu, na którym opiera się pakiet inicjatyw EZŁ z ideami tworzącymi trzy pozostałe analizowane paradygmaty zostanie dokonane w czterech aspektach: a) w sposobie rozumienia relacji człowieka z przyrodą, b) w sposobie ujmowania rozwoju cywilizacyjnego, c) w stosunku do wiedzy, nauki i techniki oraz d) w przyjętej aksjologii.

W pierwszym etapie badań na podstawie literatury przedmiotu określono główne idee tworzące wspomniane trzy paradygmaty: mechanistyczny, zrównoważonego rozwoju i ekologiczny. W drugim etapie na podstawie dwudziestu siedmiu dokumentów UE przyjętych w okresie od grudnia 2019 r. do maja 2022 r. (planów działania, strategii, propozycji dyrektyw i rozporządzeń autorstwa Komisji Europejskiej, rozporządzeń Parlamentu Europejskiego i Rady) określono idee stanowiące podstawy paradygmatu EZŁ, a następnie porównano je, w ramach tych samych kategorii, z ideami tworzącymi wspomniane wcześniej trzy paradygmaty. Badanie dokumentów UE przeprowadzono metodą jakościowej analizy zawartości.

1. Teoria i metoda badawcza

W dotychczasowych badaniach skupiających się na tym, w jakim zakresie EZŁ stanowi nowe podejście, jako punkt odniesienia zazwyczaj przyjmuje się realizowaną obecnie politykę UE. Zwykle wykazuje się, że innowacyjność pakietu inicjatyw EZŁ polega na skali i intensywności działań podejmowanych w jego ramach (Munta 2020). Ponadto, wskazuje się na cele, środki oraz sposoby zarządzania przyjęte dla EZŁ, a niestosowane wcześniej w unijnej polityce (Munta 2020; Tubiana 2021). W nurcie badań nad inicjatywą EZŁ w wymiarze teoretycznym, najczęściej odnosi się ją do paradygmatu zrównoważonego rozwoju promowanego w obowiązujących politykach UE. Na przykład, Simon Schunz wskazuje, że EZŁ przesuwą kwestie ochrony środowiska naturalnego do centrum paradygmatu zrównoważonego rozwoju realizowanego przez UE, a ponadto zmienia relacje człowiek–środowisko w kierunku takiego ich kształtu, który byłby efektem pogodzenia (ang. *reconciling*) ekonomii z możliwościami planety (Schunz 2021: s.18). Nieco rzadziej porównuje się EZŁ z założeniami paradygmatów progresywnych, najczęściej eksponując różnice, a nie podobieństwa. W tym kontekście Janssen rozważa EZŁ w kategoriach koncepcji jedności ludzkiej i nie-ludzkiej natury (Janssen 2020). Jeszcze rzadziej spotyka się badania traktujące EZŁ w kategoriach paradygmatu mechanistycznego. Zwykle badania te odnoszą się do wybranych elementów tego paradygmatu bez przywoływania jego nazwy, a więc bez wskazywania źródła ich pochodzenia. Na przykład, Dunlap i Laratte wskazują, że EZŁ nie zerwał z myśleniem w kategoriach relacji rynkowych i infrastrukturalnej kolonizacji (Dunlap, Laratte 2022). Jak wskazano, występuje luka w badaniach, w których EZŁ zostałby skonfrontowany z założeniami wszystkich trzech wspomnianych paradygmatów teoretycznych jednocześnie. Wyniki niniejszego badania pozwolą określić, czy i w jakim zakresie badana inicjatywa stanowi nowe podejście w politykach Unii Europejskiej.

W zaprezentowanych poniżej badaniach jako ogólne podejście teoretyczne przyjęto konstruktywistyczny instytucjonalizm (ang. *constructivist institutionalism*), który zakłada,

że instytucje zbudowane są na ideacyjnych fundamentach (Hay 2006: s. 65). Zgodnie z przyjętym podejściem, przepisy zawarte w dokumentach tworzących EZŁ potraktowano jako instytucje powstałe na bazie określonych idei. Po drugie, w badaniu zastosowano koncepcję autorstwa Petera Halla, w myśl której ze zmianą polityki publicznej mamy do czynienia wówczas, gdy zmieni się jej paradygmat, czyli zestaw idei określający nie tylko cele i środki konieczne do ich osiągnięcia, ale także najgłębszą naturę problemów, do których one się odnoszą. W myśl tej koncepcji zmiana celów i środków oznacza jedynie reformę polityki. Dopiero zmiana w zakresie samej natury problemów, których cele i środki dotyczą, ma charakter radykalny i oznacza całkowite zerwanie z przeszłym kształtem polityki (Hall 1993: s. 279).

2. Paradygmaty poprzedzające realizację pakietu *Europejskiego Zielonego Ładu*

W niniejszej części zostaną nakreślone główne założenia paradygmatów: mechanistycznego, zrównoważonego rozwoju oraz ekologicznego, funkcjonujących w przestrzeni publicznej przed ogłoszeniem pakietu inicjatyw *Europejskiego Zielonego Ładu*. Pierwsze dwa stanowią fundament ideacyjny wielu działań podjętych w dalszej i bliższej przeszłości, zaś ostatni ma charakter intelektualnej konstrukcji proponowanej do wcielenia w życie.

2.1. Główne założenia paradygmatu mechanistycznego

Cechą charakterystyczną paradygmatu mechanistycznego są idee, których źródło stanowi myśl Francisca Bacona, Kartezjusza i Newtona. Po pierwsze, jest to idea reifikacji świata. Świat, a zwłaszcza przyroda, jest ujmowany jako przedmiot, który można traktować instrumentalnie. Po drugie, charakterystyczna jest idea przyrody podporządkowanej człowiekowi. Wspomniani myśliciele posługiwali się metaforą zegara, która przedstawia świat jako wielki mechanizm rządzony ścisłymi, deterministycznymi prawami. Człowiek, rozwijając naukę, może owe prawa poznać, a znając je, jest w stanie skonstruować środki techniczne, za pomocą których będzie mógł ingerować w świat (przyrodę) zgodnie ze swoimi interesami. Ingerencja ta ma najczęściej postać kontroli i przekształcania świata. W tym ujęciu świat (przyroda) jest traktowany jako zbiór zasobów i rzeczy, z których można korzystać, aby czerpać z tego korzyści dla siebie. Przyroda najczęściej przedstawiana jest jako siła wroga człowiekowi, którą trzeba okiełznać. Poza tym jest redukowana do wymiaru materialnego (zespołu reakcji fizyko-chemicznych), a nauka, która umożliwia poznanie takiej natury, jest ujmowana pozytywistycznie. Opisana powyżej relacja człowieka z przyrodą ujawnia z jednej strony myślenie antropocentryczne, a z drugiej – postrzeganie rzeczywistości w kategoriach dualizmu: duchowe – materialne, ludzkie – nie-ludzkie, człowiek – przyroda (Niedek 2021: s. 8–9; Wróblewski 1999: s. 161–176). Po trzecie, elementem paradygmatu mechanistycznego jest idea postępu ukształtowanego przez francuskie oświecenie. Jej podglebie stanowi myśl Francisca Bacona, angielskiego myśliciela, który opowiadał się za utylitarnym wykorzystaniem nauki. Twierdził on, że

zdobywając w drodze poznania naukowego nową wiedzę, człowiek staje się zdolny do przekształcania i nieustannego rozwijania świata. Sedno idei postępu stanowi teza, że ludzkość podlega procesowi doskonalenia się i w sposób konieczny zbliża się do stanu idealnego. Pojawiające się problemy nie zakłócają tego procesu, ponieważ człowiek jest zdolny rozwiązać każdy z nich. Za sprawą Anne-Robert-Jacques'a Turgota i Nicolasa de Condorceta, francuskich myślicieli oświeceniowych, dokonano się przesunięcie znaczenia pojęcia postępu z doskonalenia (rozwoju) ku wzrostowi. Postęp zaczął być rozumiany jako oczekiwany przyrost jakichś wartości. W omawianym tutaj paradygmacie odnosi się on przede wszystkim do wymiaru materialnego życia człowieka, do wzrostu ekonomicznego. Wspomniani myśliciele przyczynili się też do ukształtowania przekonania, że przez podjęcie określonych działań można odnaleźć skuteczne sposoby na osiągnięcie pożądanego wzrostu danej wartości, można go kontrolować i przyspieszyć (Żelazna 2017: s. 73–76). Połączenie idei postępu i wszystkich przytoczonych tutaj koncepcji jej towarzyszących sprawiło, że paradygmat mechanistyczny kojarzony jest dzisiaj z takimi wartościami jak: skuteczność, efektywność, wydajność, praktyczność, kontrolowalność, użyteczność, wykorzystanie i zużycie (Niedek 2021: s. 9).

2.2. Główne założenia paradygmatu zrównoważonego rozwoju

Idea zrównoważonego rozwoju pojawiła się, była rozwijana oraz upowszechniana począwszy od lat 60. XX wieku, głównie dzięki ONZ. W 1997 r. zrównoważony rozwój (ang. *sustainable development*) został wpisany do Traktatów jako cel polityk UE na mocy zmian wprowadzonych Traktatem z Amsterdamu (zob. TA 1997: Preambuła). UE zwykle definiuje zrównoważony rozwój jako zaspokojenie potrzeb obecnego pokolenia bez uszczerbku dla możliwości zaspokojenia potrzeb przez przyszłe pokolenia (European Commission 2022a). Definicja ta ujawnia istotne elementy tego paradygmatu, jakimi są: (1) idea człowieka jako istoty społecznej, która jest solidarna z innymi ludźmi, tzn. obecnymi i przyszłymi pokoleniami; oraz (2) idea sprawiedliwości, tzn. sprawiedliwego podziału dóbr wśród obecnie żyjących ludzi oraz między obecne i przyszłe pokolenia. Ponadto UE podkreśla, że rozwój obejmuje wzajemnie zależne wymiary – ekonomiczny, społeczny i środowiskowy – których relacje muszą zostać zrównoważone (European Commission 2022a). Wymiar ekonomiczny oznacza tutaj przede wszystkim ideę wzrostu gospodarczego opartego na wiedzy, dzięki któremu mogą być zaspokojone ludzkie potrzeby, wymiar społeczny – ideę spójności i równości, zaś środowiskowy – ideę ochrony biosfery (w tym bioróżnorodności) i polepszenia jakości środowiska. Omawiany paradygmat ma charakter antropocentryczny, ponieważ wskazuje, że nadrzędnym celem wszelkich działań jest realizacja ludzkich potrzeb i aspiracji. Człowiek zajmuje na tyle wyjątkowe miejsce we wszechświecie, że przyrodę można traktować jako jego środowisko, czyli uprawnione jest postrzeganie przyrody ze względu na człowieka. Człowiek jest przeznaczony do rozwoju i postępu, do doskonalenia się. Przy czym, choć daje się zauważyć w tym paradygmacie istnienie dualizmu człowiek – natura, to jednak środowisko (natura) nie jest już wyłącznie przedmiotem, który człowiek traktuje zgodnie z własnymi interesami.